

¹ EVCİL HAYVANLARDA AKUPUNKTUR

İsmail Hakkı NUR² Bumin Emre TEKE³

¹ Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Morfoloji Anabilim Dalı , Van -TÜRKİYE

² Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Morfoloji Anabilim Dalı, Van -TÜRKİYE

The Acupuncture of Domestic Animals

Summary :Through 5000 years, acupuncture has been successfully applied in animal and human health. In this article, the history and present condition of veterinary acupuncture was briefly described. On the other hand, acupuncture's indications and education methods were also explained in today's China. In this paper, technique, indications, contraindications, meridians, acupuncture points and needles in veterinary acupuncture were described too.

Özet : Akupunktur, 5000 yıldan beri insan ve hayvan sağlığında başarıyla uygulanmaktadır. Bu yazıda, veteriner akupunkturun bugünkü durumu ve tarihi kısaca anlatıldı. Diğer taraftan, bugünün Çin'inde akupunkturun endikasyonları ve uygulama metodları da açıklandı. Ayrıca, bu makalede, veteriner akupunkturun uygulama tekniği, endikasyonları, kontraendikasyonları, meridyenler, akupunktur noktaları ve iğneleri ile ilgili bilgiler de verildi.

Giriş ve Tarihçe

Latince, Akus "İğne" ve Punktura "Batırma" kelimelerinin birleşmesi sonucu noktanın iğnelenmesi anlamında bir terim olan akupunktur, Hipokrates'in dediği gibi "Hastalıklar dışarıdan yapılan müdahaleler ile tedavi edilemiyorsa iç hekimin müdahalesine bırakılır." felsefesinde anlam kazanan insan vücudunun kendi kendisini yenileme yeteneğinden faydalanmasıdır (5,27).

Beşbin yıllık bir geçmişe sahip olan akupunktur gerçek insan hekimliğinde gerekse veteriner hekimliği alanında kullanılan tedavi yöntemlerinden biri olup dünyaya Çinliler tarafından yayılmıştır.

Dünya Sağlık Teşkilatı "WHO" 1979 yılında akupunkturu bir tedavi yöntemi olarak kabul etmiştir. Uluslararası Veteriner Akupunktur Birliğinin kuruluşundan bu yana da 20 yıl geçmiştir (11, 12, 32).

İlk çağda "Bian" adı verilen ucu sivri taş parçaları ile akupunktur noktalarına yapılan uyarı maden devrinde yerini madenden iğnelere günümüzde ise görünmeyen iğne şeklinde yorumlanan lazerle tedaviye bırakmıştır (27).

Milattan 2000 yıl kadar önce Sarı İmparator olarak bilinen Huang Ti Nei Jing (Sarı İmparatorluğun Dahili Tıp Kanunları) adlı ilk akupunktur kitabını yazmıştır (17, 27).

Bu kitapta yer alan insan figürlerinde saçların tepeden bağlantı biçiminin Uygur Türklerine uyması akupunktur tedavisini Türklerin başlattığı görüşünü ortaya atmıştır. Çin'in en eski tıp tarihi "Huen-Yenzey" adlı kitabın Batı Diyarı Tezkeresinin bölümünün 19. cildinde şöyle bir ifade bulunmaktadır: "Onlar tedavide

kullanmak için kemik iğneler bile yapmışlardır". 1983'te Doğu Türkistan'ın Hoten ve Cimşar nahiyesinde yapılan kazılarda tedavi de kullanıldığı anlaşılan taş, havan, bıçak, neşter ve kemik iğneler bulunmuştur. Her ne kadar akupunkturu Türkler bulmuş iseler de uzun yıllar Türk ve Çin Milletleri birbirine yakın komşu olduğundan akupunkturu Çinliler de öğrenmiş ve bugünkü seviyeye gelmesinde öncülük etmişlerdir. Türkler akupunkturdan daha ziyade akupunkturun değişik bir şekli olan dağlamayı (Moksa) kullanmışlardır (13, 24, 27, 32).

M.Ö. 659-621 yılları arasında Bai-Le-Zhen Jing (Bailc'nin Veteriner Akupunktur Prensipleri) adlı ilk veteriner akupunktur kitabını yazmıştır.

Bir bilim dalı olarak akupunktur 1949'daki Çin ihtilalinden sonra benimsenmiş olup bu tarihten itibaren akademik eğitim ve araştırmalar başlatılmıştır (16).

Bugün Çin'de Ziraat Üniversitelerine bağlı veteriner okullarında akupunktur bir ders olarak okutulmaktadır. Bitkisel Çin Tıbbı ile birlikte "Geleneksel Çin Veteriner Tıbbı" adı altında ayrı bir bilim dalı halinde çalışılmaktadır.

Çin'de gerek hayvan hastahanelerinde gerekse saha şartlarında çalışan veteriner hekimler tarafından rumenatomi, sezeryan, cerrahi, dahiliye, doğum, suni tohumlama, reproduksiyon ve hayvan beslemede akupunkturdan istifade edilmektedir (29, 31, 33).

1960 yılında bir Kazan Türk'ü olan Dr. Kair Doy Türkiye'de ilk akupunktur kliniğini İstanbul Taksim'de açmıştır. 1964'de onun ölümünden sonra uzun bir süre Türkiye'de akupunkturla uğraşan olmamıştır. Ondan önce bu işle uğraşan var mıydı? bilinmemektedir. Ülkemizde beşeri akupunkturun geçmişi Dr. Kair Doy

ile başlamış olmasına rağmen bugüne kadar veteriner akupunktur ile ilgili herhangi bir klinik çalışmaya rastlanmamıştır. Bugün için Türkiye'de birbirinden ayrı çalışan, İstanbul Akupunktur Derneği ve Akupunktur Derneği adı altında iki akupunktur derneği mevcuttur (15, 17, 27).

Avrupa'da ise veteriner akupunktur ile 25-30 yıldır uğraşılmaktadır. Bugün Avrupa'da akupunkturun fizyolojik açıklaması ve pratikte daha iyi nasıl kullanılabileceği üzerinde çalışmalar yapılmaktadır (30).

Bugün başta Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya olmak üzere Batı ülkeleriyle Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya gibi Demir Perde ülkelerinde akupunktur tıbbi disiplin olarak okutulmaktadır (17, 28).

Meridyenler

Meridyenler akapointleri birbirine bağlayan kanallardır. Her sistemin kendine özel meridyeni vardır ve bu meridyen üzerindeki akapointlerin uyarılması ile bu sisteme ait hastalıklar tedavi edilir. Meridyenler hakkında iki teori vardır; Çinli bilim adamlarına göre meridyenler vücut yüzeyindeki mevcut kanallar olup bunların hiçbir sistemle ilgisi yoktur. Batılı bilim adamlarına göre ise meridyenler direkt sinir sistemli ile ilgilidirler ve santral sinir sistemini meridyen olarak tarif ederler. Bu son görüşe göre meridyenler sinir sistemi, akapointler ise sinir reseptörleridir ve akupunkturun tüm faaliyeti sinir sisteminin uyarılmasından ibarettir (7, 22, 23, 33).

Meridyenler 12 çift olup organizmanın sağ ve sol tarafında yer alırlar. Bu kanallarda yaşam enerjisi anlamına gelen "Chi" veya "Tsiri" hiç durmaksızın 24 saat süre ile dolaşmaktadır (4, 15, 17, 19, 20).

Bu 12 meridyen haricinde 2 adet tek meridyen vardır. Bunlardan bir tanesi vücudun ön tarafında, orta hatta seyreden alıcı damar meridyeni, diğeri ise vücudun arka tarafında orta hatta seyreden yönetici damar meridyenidir. Bu son iki meridyen enerji dengelenmesi ve depo edilmesinde çok önemli role sahiptirler (17, 19, 28).

Meridyenler vücut yüzeyinde mevcut kanallar olmasına rağmen bugün için varlıkları bilimsel olarak kanıtlanmış değildir. Yani meridyenlerin histolojik özellikleri açıklanamamıştır. Yalnızca meridyenlerin varlığına dair bir takım elektrofizyolojik veriler elde mevcuttur (28).

California Tıp Fakültesinde meridyenlerin başlangıç noktasından enjekte edilen radyoopak maddelerle çekilen röntgen filmlerinde maddenin kanal boyunca cilt altından dağılmadan ilerlediği gözlenmiştir. Bu da meridyenlerin vücutta var olduğunu bir kanıttır (27).

Meridyenlerin İsim ve Fonksiyonları

1.Kalp Meridyeni:

Vücutta belirgin fiziksel aktivite sağlar.

2.İnce Barsak Meridyeni:
Spazmolitik fonksiyonu ve mukus membranlar üzerinde etkinliği vardır.

3.Mesane Meridyeni:

Eliminasyon görevi vardır.

4.Böbrek Meridyeni:

Adrenal bez üzerinde, sirkülasyon üzerinde ve katabolizmada fonksiyonu vardır.

5.Perikard Meridyeni:

Sirkülatuar ve seksüel etkileri vardır.

6.Üçlü Hararet Meridyeni:

Solunum, dolaşım ve ürogenital sistem faaliyetlerini destekler.

7.Safra Kesesi Meridyeni:

Psikolojik ve spazmolitik fonksiyonu vardır.

8.Karaciğer Meridyeni:

Anabolik özellikleri vardır.

9.Akciğer Meridyeni:

Solunum sistemi ve tüm konjestif hadiselerde etkilidir.

10.Kalın Barsak Meridyeni:

Müküs membranlar üzerinde etkilidir. Eliminasyon özelliği vardır.

11.Mide Meridyeni:

Sindirim ve dolaşım sistemi üzerinde etkilidir.

12.Dalak-Pankreas Meridyeni:

Bağ dokusu üzerinde etkinliği vardır.

Akapointler

Meridyen yada kanal olarak isimlendirilen 14 yol vardır ve bu yollar üzerinde derinin elektriksel direncinin azaldığı yada elektriksel geçirgenliğin arttığı noktalara akapointler denir.

Bugün için akupunktur noktaları ve meridyenler nükleer izotoplarla, termografik ve elektriksel yöntemlerle bilimsel olarak kanıtlanmıştır (8, 9, 17, 25, 26).

Akapointlerin bir kısmı kaslarda bir kısmı ise kan damarları çevresinde lokalize olmuşlardır (16).

Akupunktur noktaları diğer vücut bölgelerine göre farklı özelliklere sahiptir. Avusturyalı bilim adamı Kellner, üzerinde akupunktur noktası ihtiva eden 10.000 mm² alanda yaptığı çalışmada reseptör sayısının normal deriden bir kat daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Yani normal deride reseptör sayısı 0.16 iken akupunktur noktası ihtiva eden deride reseptör sayısının 0.32 olduğunu ve akupunktur noktasında sıcaklığın 1 derece

düşük olduğunu, ayrıca elektrik direncinin de düşük olduğunu ortaya koymuştur (3, 4, 27).

Akapointler hassas noktalardır. Bu noktalara basınç uygulandığında hastalar çevre dokuya nazaran daha şiddetli reaksiyon verirler. Mesela; kronik kalp hastalarında BL44 noktasına dokunulduğunda hastalar şiddetli ağrı duyarlar.

Akapointlerde ısı hastalık anında çevre doku ısısına nazaran 1 veya 2 derece yükselir. Mesela; sağ bacak içindeki Xingdaki noktasında ısı hastalık anında 1.2 derece yüksektir.

Akapointlerin tesbitinde genellikle anatomik lokalizasyonlarına göre karar verilirken, günümüzde bu noktaların tesbitinde daha etkili metodların bulunması için çalışmalar sürdürülmektedir (16). Rusya'da yapılan çalışmalarda her cisim gibi akupunktur noktası ihtiva eden deri parçalarındaki reseptör sayısının fazla olması sebebi ile dışarıya doğru "Kirlan" adı verilen enerjinin çıkmasına sebep olduğu için bu noktaların bulunmasına yarayan dedektörler yapılmıştır (27).

Akapointlerin tesbitinde Japonlar 1970'li yıllardan beri kimyasal maddelerin kullanılması ile ilgili çalışmalar yapmaktadırlar. Son zamanlarda benzer çalışmalar sonucu Çin'de geliştirilen bir sıvı mevcuttur.

Bunların dışında karanlık odalarda özel makinalarla akapointlerin yaydıkları ışığın tesbiti, infrared ışınları verilerek daha fazla emdikleri noktaların akapoint olarak tesbiti, akapointlerdeki makro dalgaların ölçülmesi gibi yeni teknikler üzerinde çalışılmaktadır (16).

Esas Noktalar

Her meridyen üzerinde iki esas nokta vardır (28). Esas noktalardan bir tanesi tonifikasyon noktası olup enerjiyi kuvvetlendirici özelliğe sahiptir. Diğer esas nokta ise sedasyon noktası olup fazla enerjinin uzaklaştırılmasına veya başka bir yere kanalizasyon edilmesine yarar.

Özel Noktalar

Her meridyen üzerinde dört tane özel nokta vardır. Bu noktalar ise şunlardır: kaynak noktası, geçiş noktası, alarm noktası ile muvafakat noktasıdır (17, 19, 28).

1.Kaynak Noktası:

Bu nokta ana noktaları destekleyici fonksiyona sahiptir. Ana noktalardan hangisi ile kombine kullanılırsa o noktanın etkisini kuvvetlendirir.

2.Geçiş Noktası:

Bu nokta ait olduğu meridyen üzerinde bulunmasına rağmen etkisi diğer meridyeni ilgilendirir.

3.Alarm Noktası:

Bu noktanın ait olduğu meridyen üzerinde bulunması şart değildir. Bu noktalar kronik hastalıklarda duyarlıdır.

4.Muvafakat (Asosiye) Noktası:

Bu noktalar tanı ve tedavide çok büyük öneme sahiptir.

Diğer Noktalar

Esas ve özel noktalarının dışında birleştirici noktalar, kardinal noktalar, meridyen dışı noktalar ve kişisel noktalar da mevcuttur (28).

1.Birleştirici Noktalar:

Bu noktalar, birkaç meridyeni birleştirip mutual fonksiyon gösterme yeteneğine sahiptir. Spontan duyarlılık hallerinde bu noktalar mutlaka tedaviye dahil edilmelidir.

2.Kardinal Noktalar:

Bu noktalar ekstra meridyenlerin geçiş noktalarıdır. Bu noktalar vasıtasıyla süratli bir şekilde enerji regülasyonu gerçekleştirilebilir.

3.Meridyen Dışı Noktalar ve Kişisel Noktalar:

Hiçbir meridyen üzerinde yer almayan bu noktalar Petricek ve Zeitler'e göre "Satellit" noktalar şeklinde isimlendirilir. Kesin mevcudiyetlerine rağmen bu noktaların enerji regülasyonu üzerinde belirgin etkileri yoktur. Kişisel noktalar ise herkeste olmayıp bazı kişilerde görülebilen noktalardır (17, 28).

Evcil Hayvanlarda Akapointler

Günümüzde hayvanlarda tesbit edilebilen akupunktur noktalarını şöyle sıralayabiliriz.

At	: 173-180
Sığır	: 96-103
Deve	: 77
Koyun	: 75
Tavuk	: 34
Köpek	: 76
Kedi	: 30

Bu noktalar atlarda tesbit edilmiş olup daha sonradan diğer hayvanlara adapte edilmiştir (16).

Atta Akapointler

Atlarda bugüne kadar 180 kadar akapoint tesbit edilmiş olup bunlardan 150 tanesi klinikte kullanılmaktadır (16).

1.Ren Zhong:

Burunun tam ortasında bulunan bu nokta güneş çarpması ve koma tedavisinde kullanılır. Filiform iğneler ile tedavi yapılır.

2.Da Fung Men:

Bu nokta kulak kaidelerinden çıkan çizginin altında birleştiği yerdir. Tetanoz ve ensefalitis tedavilerinde kullanılır. Filiform iğnelerle tedavi yapılır.

3.Fong Men:

Kulağın arkasında boyuna doğru atlas kemiğinin tam önündedir. Tetanoz ve koma hallerinde kullanılır.

4.Fei Shu:

Bu noktanın tesbiti için sternum ile kalça arasına düz bir çizgi çizilir ve bu çizginin 9. kosta üzerine geldiği nokta "Fei Shu" akapointi olarak tesbit edilir Pnemoni ve akut bronşitis tedavisinde kullanılır.

5.Gan Shu:

Aynı çizginin beşinci kostayı kestiği noktadır. Sindirim bozuklukları ve sarılık tedavisinde kullanılır.

6.Gan Yuan Shu:

Sırt ve bel omurlarının tam orta noktasıdır. Kabızlık, hazımsızlık ve kolik ağrıların tedavisinde kullanılır. Filiform iğneleri ile tedavi yapılır.

7.Bai Nui:

Sacral ve lumbal omurların tam orta noktasında bulunur. Romatizmal hastalıklar, tetanoz, infertilite, diare, genital ve endokrin bozuklukların tedavisinde kullanılır. Filiform ve ateşli iğneler ile tedavi yapılır.

8.Hou Hai:

Kuyrukla anüsün tam ortasındadır. Kabızlık, diare, kolon felci ve anüs prolapsusunda kullanılır. Filiform iğneler ile tedavi yapılır.

9.Jing Mia:

Vena jugularisin üzerinde alt 1/4'ü kanatma noktasıdır. Pnemoni, akciğer konjesyonu, ensefalitis ve zehirlenmelerde kullanılır.

İnsan ve hayvan vücudunda normal olarak bulunan akapointlerin dışında hastalık anında ortaya çıkan ve "A Shi" diye isimlendirilen akapointlerin belli bir lokalizasyon bölgesi yoktur. Bunlar özellikle ağrı anında ve ağrı bölgesinde ortaya çıkarlar (16).

Akupunktur İğneleri

Akupunktur iğneleri, altın, gümüş ve paslanmaz çelikten yapılır. Altın iğne stimülasyon, gümüş iğne ise vücutta sedasyon etkisine sahiptir. Altın ve gümüş iğnenin bu etkileri pratik uygulamalarda görülebilmektedir. Fakat aralarındaki anlamlı fark deneysel olarak kanıtlanamamıştır. Bugün pratik uygulamada akupunktur noktalarının yerleri tam anlamıyla tespit edildikten sonra tedavide çelik iğne de kullanılsa fazla bir kayba rastlanmamaktadır (6,17,28). Genel prensip olarak iğne uygulamalarında asepsi ve antisepsi kurallarına dikkat edilmelidir.

Hayvanlarda kullanılan akupunktur iğnelerini altı grupta toplayabiliriz (16).

1.Yuvarlak Keskin İğneler:

Akupunktur için kullanılan ilk iğnelerdir. Bunlar yuvarlak, uzun ve uçları keskin iğnelerdir.

2.Filiform İğneler:

Yuvarlak keskin iğnelerin modifiye edilmesiyle elde edilen iğnelerdir.

3.Üçgen Şeklindeki Kanatma İğneleri:

Üç kenarı keskin pramit şeklinde iğnelerdir.

4.Geniş İğneler:

Bu iğneler kanatma ve gaz boşaltımında kullanılır. Bıçak gibi keskin ve geniş ağızları vardır.

5.Chaun-Huang İğneleri:

Yuvarlak keskin iğnelere benzerler tek farkları daha geniş olmaları ve uçlarında bulunan iğne deliğidir. Bu delikten geçirilen steril iplikle, eksudat ve lokal ödemin drenajı sağlanır.

6.Ateş İğneleri:

Bu iğneler filiform iğnelere göre daha kalın ve kısadır. Bu iğneler koterizasyon ve termo tedavide kullanılır.

Evcil Hayvanlarda Akupunkturla Tedavi Edilebilen Hastalıklar

Isı çarpması, entoksikasyon, cerebral hiperemi, akciğer konjesyonu, fürbür, stomatitis, ön bacakların romatizması, omuz topallıkları, epistaksis, hematuri, koksitis, arka bacak felçleri, sancı, kuyruk felci, şok, mastitis, bronşitis, rektal prolapsus, artritler, taşikardi gibi hastalıklar hayvanlarda akupunktur ile tedavi edilebilmektedir (10, 28).

Akupunkturun Kullanılmayacağı Yerler

Çok aç hastalara yapılmamalı (kolayca kollabe olur), selim ve habis tümörler, romatizmanın akut ve ateşli hastalıkları, teşhisi konmamış yüksek ateş, iğne batırılacak yerde skatris olgusu, aktif tüberküloz, kaşeksi ve bitkinlik, hemofili, kardio-pulmoner yetersizlik gibi durumlarda akupunktur tedavisi uygulanmaz (17).

Dönüşü olmayan bir hastalıkta akupunktur tedavisi uygulanmaz. Mesela: Kanser gibi bir hastalıkta akupunktur tedavisi uygulanamaz. Çünkü, akupunktur tedavisi ile damarlarda genişlemeye ve kan dolaşım hızının artmasına sebep olunur. Bu durum da ise kan dolaşım hızı arttığından, kanser hücrelerinin hızla yayılmasına sebep olunur. Akupunktur tedavisi yalnızca organların fizyolojik olarak fonksiyonunu bozmuş olan hastalıklarda kullanılır (17, 27).

Akupunktur Tedavisi Nasıl Uygulanır ?

Tedavi meridyenler üzerinde bulunan akapointlere iğnelerin 15, 45 veya 90 derecelik açılarla batırılması ile başlar (6, 28).

Batırma işleminden sonra iğneler akapoint noktalarında 5 veya 15 dakika süreyle bırakılır. İğnelerin vücutta kalma süreleri, verilen elektrik akımının gücü ile zamanı tedavide büyük etkindir. Akupunkturda etkili birinci unsur iğne değil batırıldığı nokta ve bu noktanın uyarılmasıdır (10, 14, 17, 28).

İğneler altın, gümüş ve paslanmaz çelikten yapılır. Bu iğneleri Çinliler devamlı çevirerek stimüle ederken batıda sitimülasyon için elektrik akımı verilir (1, 17).

Akupunkturda iğne ile tedavi dışında ilaç enjeksiyonu, lazer, moksa, masaj ve elektrostimülasyon ile de tedavi yapılabilmektedir (1, 13).

Tedavi seanslarının arası 5-7 gün olmalı ve tedavi toplam 15 seansı geçmemelidir. Eğer hafif bir iyileşme elde edilmişse 2-3 ay aradan sonra tedavi bir daha tekrarlanabilir. Akupunktur tedavisi görmüş bir hastaya 6 ay ile 12 ay kadar 2. bir akupunktur tedavisi yapılmamalıdır. Çünkü vücut radyasyon ile bloke edildiğinden başarılı bir akupunktur tedavisi gerçekleştirilemez (18, 28).

Akupunktur tedavisi ile vücutta; sempatik ve parasempatik sistem arasında denge sağlanmasına, spesifik antikor teşekkülüne, lökositlerin fagositoz gücünün artmasına, serum gama globülinlerin artmasına, morfine benzer endorfinlerin salınmasına, özel bir mekanizmaya dayanarak hücre oksidasyonunu düzene koyup vücudun mukavemet gücünü artırmış oluruz (21).

Akupunkturun etki mekanizmasını net olarak açıklayabilmek için histoloji, biyoloji, fizik, elektrik, kimya, mikrobiyoloji, anatomi gibi bilim dallarına ihtiyaç vardır (2).

Akupunktur noktaları doğru seçilmiş ve kurallarına uygun bir tedaviden sonra olumlu hiçbir cevap alınmamış ise akupunktur duyarsızlığı fenomeniyle karşı karşıya olduğumuz aklımıza gelmelidir. Duyarsızlık fenomeni total veya parsiyel olarak oluşur. Total duyarsızlıkta Lutz ve Pischinger tarafından alternan insülin tedavisi önerilir. Bir kaç gün arayla 10-15 ünite insülin yapılarak duyarsızlık fenomeni kırılmaya çalışılır. Parsiyel duyarsızlık da ise bu olaya sebep olan odakların cerrahi olarak çıkartılmasına kadar gidilebilir(28).

Sonuç olarak: Türkiye'de veteriner akupunkturun gelişebilmesi için, öncelikle veteriner fakültelerinde bir akupunktur kürsüsü kurulması, veteriner fakültesi öğrencilerine akupunkturun bir ders olarak okutulması, ayrıca gerek serbest veteriner hekimleri gerekse bu işe ilgi duyan diğer veteriner hekimleri bilgilendirmek ve eğitmek amacıyla kurslar düzenlenmesi ve bir veteriner akupunktur dergisi çıkartılmasının, veteriner akupunkturun ülkemizde gelişmesine yarar sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- 1.Abut, M. F. (1993) : Medya ve akupunktur, Akupunktur Dergisi, 5, 3-4, 6-13.
- 2.Abut, M. F. (1991): Akupunktur ve akupunktur yönetmeliği üzerine, Akupunktur Dergisi, 3, 2, 6-7.
- 3.Abut, M. F. (1989): Akupunkturun etki mekanizması, Akupunktur Dergisi, 1, 5, 4-5.
- 4.Abut, M. F. (1989): Akupunkturun temel prensipleri, Akupunktur Dergisi, 1, 3, 8-9.
- 5.Abut, M. F. (1983) : Tedavide yeni bir yöntem, Yankı Dergisi, 647, 50-51.
- 6.Alan M. K., Shiu H. K. (1977): Veterinary acupuncture, University of Pennsylvania Press.
- 7.Anonim. (1990): Handbook on Chinese veterinary acupuncture and moxibustion, FAO, regional office for Asia and the Pasific. Bangkok.
- 8.Anon. (1987): International conference on veterinary acupuncture. China academic publishers, Beijing, China.
- 9.Anon. (1987) : The first world conference on acupuncture and moxibustion, world federation of acupuncture and moxibustion societies, Beijing, China.
- 10.Anteplioglu, H., Samsar, E., Akın, F. (1984): Veteriner gelişirurji, (3. Baskı). Ank. Üniv. Vet. Fak. yayınları, 396.
- 11.Bannerman, R.H. (1979): Acupuncture, The WHO view, WHO health. 24, 29.
- 12.Bland, J. (1979) : Traditional chinese medicine, WHO health. 18, 20.
- 13.Buğra, M.Y. (1989): Akupunktur Türk buluşudur, Akupunktur Dergisi, 1, 3, 18-21.
- 14.Dökme, A.B. (1991): Elektrostimülasyon, Akupunktur Dergisi, 3, 2, 20-21.
- 15.Dökme, A.B. (1989): Türkiye'de akupunktur ne durumda, Akupunktur Dergisi, 1, 4, 4-5.
- 16.Ekrem, F. (1993): Evcil hayvanlarda akupunktur, Türk Veteriner Hekimliği Dergisi, 5, 5, 19-21.
- 17.Erengül, A. (1992): Akupunktur tedavisinin ana hatları, akupunktur uygulaması, Akupunktur Dergisi, 4, 1, 4-7.
- 18.Erengül, A., Abut, M.F., Kocal, H., Dökme, A.B. (1992): Bischko'nun semineri, Akupunktur Dergisi, 4, 1, 15-18.
- 19.Erengül, A. (1990): Akupunktur skriptumu, Tayf ofset, İstanbul.
- 20.Erengül, A. (1990): Vücutta bir engel sebebiyle akupunkturda başarısızlık, Akupunktur Dergisi, 2, 4, 26-28.
- 21.Erengül, A. (1989): Akupunktur çalışmalarının değerlendirilmesi, Akupunktur Dergisi, 1, 3, 10-13.
- 22.Longshan, Z. (1993): Geleneksel Chinese acupuncture ders notları.
- 23.Longshan, Z., Zhenxing, Z., Yizhao, T., Zhenhua, Y., Ziwen, L. (1993): The colour reactions of skin low electric resistance point of acupoint, American Journal of Acupuncture. (Yayına hazırlanıyor).
- 24.Naci, M., Lügat-ı Naci, 1317/1899, İstanbul.
- 25.Schoen, A.B., Schoen, R.N. (1987): The body electric and veterinary acupuncture, Proceedings of the 13. annual international congress on veterinary acupuncture. 145-147. Belgium.
- 26.Schwartz, C. (1984) : An introduction veterinary acupuncture, lecture given in Nikaragua to veterinarians.
27. Sezen, A. (1993): Akupunktur ve zayıflama, Başar Ofset, Ankara.

28. Tekeođlu, İ. (1988): Temel akupunktur, Acar matbaacılık, İstanbul.
29. Wang, Q. (1992) : Introduction to the veterinary acupunture and moxibustion, lecture notes. (İ.V.A.M.T.C.).
30. Wright, M., Grath, C.J. (1981): Physiologic and analgesic effect of acupunture in the dog, Javma, 5, 502-507.
31. Xu, J. (1992): Treatment of common disease with acupunture, lecture notes. (İ.V.A.M.T.C.).
32. Yalın, C. (1990): Türklerde akupunktur ve moksa, Akupunktur Dergisi, 2, 1, 25-31
33. Yu, C. (1992): Origin and development of traditional Chinese veterinary acupunture in China, lecture notes. (İ.V.A.M.T.C.).